

STUDIA NAUK TEOLOGICZNYCH
TOM 3 – 2008

DOI 10.24425/snt.2008.133788

KS. WOJCIECH GÓRALSKI

WYDZIAŁ TEOLOGICZNY NA UNIWERSYTECIE
ASPEKT HISTORYCZNY I PRAWNY

Stworzony w średniowieczu uniwersytet, instytucja wywodząca się z kościelnych ośrodków nauczania, głównie szkół katedralnych oraz tzw. studiów generalnych¹, „jedno z arcydzieł ludzkiej kultury”, jak się wyraził Jan Paweł II, nie przestaje służyć wyzwaniu i formowaniu dojrzałego człowieczeństwa: ludzkiego ducha, umysłu, woli i serca². Czyni to zaś, poszukując prawdy, tworząc jedność nauk (*universitas litterarum*), wychowując oraz kształtując wspólnotę nauczycieli i studentów (*universitas magistrorum et scholarium*)³.

Prowadząc od samego początku, tj. od czasów przełomu umysłowego i rozkwitu kultury intelektualnej w XII–XIII wieku, nauczanie w zakresie całokształtu ówczesnych nauk, uniwersytet średniowieczny – otwarty dla wszystkich, łączący kształcenie ogólne z zawodowym, nauczanie z badaniami naukowymi, wzbogacanie umysłu z kształtowaniem charakteru, wiedzę z wiarą oraz refleksję nad rzeczywistością naturalną z refleksją nad rzeczywistością nadprzyrodzoną – miał charakter na wskroś uniwersalny.

¹ Studium generalne (*studium generale* lub *studium privilegiatum*) stanowiło korporację naukową (*universitas magistrorum et scholarium*) – na wzór cechów i bractw – o wysokim, elitarnym poziomie nauczania, która po pewnym okresie rozwoju uzyskała znaczny rozgłos naukowy, po czym otrzymała – ubiegając się o to – przywilej papieski lub cesarski, podnoszący ją do rangi wyższej uczelni o charakterze ponadregionalnym. Pełnoprawne *studium generale* powinno było posiadać cztery klasyczne wydziały (filozofii, medycyny, prawa i teologii). Poczynając od XIV wieku termin „studium generalne” zaczął być stopniowo wypierany przez termin „uniwersytet”. Po raz pierwszy słowa „universitas” użył Innocenty II w 1208 r. w odniesieniu do Uniwersytetu Paryskiego jako do korporacji nauczających i uczących się. Zob. M. Markowski, *Początki wydziału teologii w Krakowie w kontekście uniwersytetów europejskich*, w: *Jubileusz sześćsetlecia Wydziału Teologicznego w Krakowie 20 X 1996 – 20 X 1997*, red. A. Kubiś, Kraków 1998, s. 224–225.

² Jan Paweł II, *Zadaniem uniwersytetu jest ukazywanie drogi kształtowania dojrzałego człowieczeństwa*. Spotkanie z profesorami i studentami Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, Częstochowa, 6 czerwca 1979, w: *Uniwersytety w nauczaniu Jana Pawła II*, t. 1 (1978–1988), red. S. Urbański, Warszawa 1999, s. 94.

³ Zob. J. Salij, *Próba określenia specyfiki nowego uniwersytetu w Warszawie*, w: *Nowy Uniwersytet dla Warszawy. Materiały z sympozjum w Akademii Teologii Katolickiej z dnia 89.11.1998 roku*, Warszawa 1999, s. 57; W. Góralski, *W poszukiwaniu pełnej prawdy*, Warszawa 2003, s. 7.

Korzystając z wewnętrznej autonomii prawnej, prawa nadawania stopni naukowych i związanego z nim prawa nauczania, pełny uniwersytet średniowieczny składał się z czterech wydziałów: filozoficznego, inaczej sztuk wyzwolonych⁴, teologii, prawa (cywilnego i kanonicznego) i medycyny⁵. Rozkwit uniwersytetu średniowiecznego, z utrwaloną już strukturą, uprawianą w nim metodą scholastyczną i zakresem nauczania, trwał do XV lub XVI wieku, kiedy to rozpoczął się proces upadku tradycyjnego modelu tej uczelni, pogłębiony przez reformację. Znaczny wpływ na zmianę jej pierwotnego kształtu wywarły następnie antyreligijne i antychrześcijańskie ideologie i ruchy umysłowe oświecenia, rewolucja francuska oraz prawodawstwo napoleońskie, negujące katolicki charakter tradycyjnego typu uniwersytetu.

Podwaliny pod rozwój uniwersytetu nowożytnego, nad którym zwierzchnictwo roztaczało już wyłącznie państwo, położyły zreformowane uniwersytety angielskie oraz uniwersytety powstające w okresie od XVI do XVIII stulecia, głównie w Niderlandach. Ten nowy model uczelni ukształtował się w XVIII i XIX wieku, zmieniając istotnie jej pierwotny kształt. W jego upowszechnianiu w XVII i XVIII stuleciu przodowały Włochy, Anglia, Niderlandy oraz Niemcy. Jednak pełny jego rozwój nastąpił dopiero w wieku XIX⁶.

Jakkolwiek w XIX stuleciu ukształtowały się cztery odmienne koncepcje uniwersytetu nowożytnego (niemiecka, angielska, amerykańska i francuska), różniące się między sobą zasadniczymi założeniami dotyczącymi relacji między badaniami naukowymi a nauczaniem⁷, to jednak w historii tej instytucji można dostrzec trzy podstawowe paradygmaty, różniące się od siebie stosunkiem do pierwotnej trady-

⁴ Pierwszy stopień kształcenia, kończący się uzyskaniem stopnia magistra.

⁵ Drugi stopień nauczania, dostępny wyłącznie dla magistrów sztuk wyzwolonych, kończący się uzyskaniem stopnia magistra na wydziale teologii lub odpowiadającego mu stopnia doktora na wydziałach prawa i medycyny. Wśród uniwersytetów wyjątkiem był Oksford, który posiadał piąty wydział (gramatyki). Zob. R.A. Müller, *Geschichte der Universität. Von der mittelalterlichen Universitas zur deutschen Hochschule*, München 1990, s. 9–11; Markowski, *Początki wydziału teologii w Krakowie...*, s. 224–225.

⁶ S. Wielgus, *Uniwersytet – wczoraj, dziś, jutro*, „Notatki Płockie” 2001 nr 4/189, s. 24; I. Cecchetti, P. Paschini, *Università*, w: *Enciclopedia Cattolica*, t. 12, Città del Vaticano 1954, kol. 857–863; A. Marongin, *Alle origini dell'università. La costituzione „Habita” di Federico Barbarossa*, w: *Stato e scuola. Esperienza e problemi della scuola occidentale*, Milano 1974, s. 103 nn.; A. Talamanca, *Università degli studi*, w: *Enciclopedia Giuridica*, t. 32, Roma 1994, s. 1. Por. *Uniwersytet*, w: *Encyklopedia Gazety Wyborczej*, t. 19 [b.m.r.w.], s. 237–238.

⁷ W koncepcji niemieckiej (W. Humboldt, J.G. Fichte) uniwersytet powinien być ukierunkowany ku odkrywaniu i przekazywaniu wiedzy i prawdy o całej rzeczywistości oraz łączyć nauczanie i badania naukowe. Według modelu angielskiego (kard. J.H. Newman) misją uniwersytetu winno być służyć poznawaniu prawdy dla niej samej, nie zaś dla celów praktycznych, a więc wyłącznie kształcenie i wychowanie. W koncepcji amerykańskiej (przyjętej po roku 1876, tj. po utworzeniu Uniwersytetu J. Hopkinsa) uniwersytet miałby być bliżej powiązany z praktyką życiową. Natomiast w modelu francuskim (Napoleon) uniwersytet powinien mieć bardzo ograniczony i ściśle określony zakres działania, stanowiąc instrument polityki i władzy. Zob. Wielgus, *Uniwersytet – wczoraj, dziś, jutro*, s. 24–25.

cji, przedmiotem zainteresowań oraz stosunkiem do prawdy i dobra moralnego. Tak więc w paradygmacie klasycznym, który przetrwał do dziś w wielu uczelniach (nie tylko katolickich), nawiązującym do idei uniwersytetu średniowiecznego, mocno zakorzenionym w chrześcijańskiej wizji rzeczywistości i w klasycznej kulturze grecko-rzymskiej, łączy się kształcenie, badania naukowe, promowanie wartości, a nawet funkcje usługowe. Z kolei w paradygmacie pozytywistycznym, przyjmowanym w wielu krajach, pozbawiającym uniwersytet całkowicie wymiaru teologicznego i religijnego, za jedyną rzeczywistość uważa się świat materialny, który mogą kompetentnie opisać wyłącznie nauki matematyczno-przyrodnicze. Wreszcie w myśl paradygmatu postmodernistycznego, uznawanego aktualnie za obowiązujący na wielu uczelniach, szczególnie amerykańskich, należy zrezygnować z wartości absolutnych i niezmiennych⁸.

W europejskiej tradycji kulturowej wydziały teologiczne były obecne na uniwersytetach – poczynając od Paryża i Bolonii⁹ – nie tylko w średniowieczu, lecz także i w okresie późniejszym. Bowiern rolą uniwersytetu jest prowadzenie badań naukowych oraz kształcenie i wychowywanie człowieka. Wychowanie to powinno prowadzić człowieka ku integralnej, niepozbawionej żadnego z istotnych wymiarów, wizji rzeczywistości; winno umożliwić mu pokonanie przepaści między matematyczno-przyrodniczym obrazem świata z jednej strony, a obrazem świata prezentowanym przez kulturę humanistyczną (w tym filozoficzną i teologiczną) – z drugiej strony. To właśnie zadanie realizował uniwersytet klasyczny. A czynił to w głębokim przekonaniu, że istnieją absolutne, niezmiennie i niezależne od ludzkich ocen wartości, nadające sens ludzkiej egzystencji, które mogą być przedmiotem odkrywania i poznawania, i że rzeczywistość poznawana przez człowieka nie ogranicza się wyłącznie do sfery materialnej, gdyż posiada także swój wymiar transcendentny¹⁰.

Tymczasem upowszechnianie się w Europie wspomnianego modelu uniwersytetu nowożytnego stało się powodem, szczególnie po rewolucji francuskiej, znoszenia uniwersyteckich wydziałów teologicznych, sytuowanych odtąd coraz częściej jedynie na uniwersytetach kościelnych, poczynając od Lowanium (1833–1835)¹¹. Na wielu jednak uniwersytetach, które nie hołdowały tendencjom pozytywistycznym, wydziały teologiczne istniały nadal. Po II wojnie światowej nadeszła jednak kolejna fala ich usuwania, tym razem z uniwersytetów państw należących

⁸ S. Wielgus, *Bogu i ojczyźnie. Uniwersyteckie przemówienia i listy 1996–1998*, Lublin 1999, s. 54–57; Góralski, dz. cyt., s. 11–13.

⁹ Wydział teologiczny na uniwersytecie w Paryżu powstał w 1257 roku, założony przez Roberta z Sorbony, natomiast analogiczny wydział na uniwersytecie w Bolonii erygował Innocenty IV w 1360 r.; uprzednio funkcjonowało tam studium zakonne. Zob. Cecchetti, Paschini, art. cyt., kol. 858, 860; *Uniwersytet*, w: *Encyklopedia Gazety Wyborczej*, s. 255.

¹⁰ Wielgus, *Bogu i Ojczyźnie...*, s. 58–59; tenże, *Uniwersytet – wczoraj, dziś, jutro*, s. 26–28; tenże, *Model uniwersytetu na dziś*, „Przegląd Uniwersytecki” 8(1966) nr 6(44), s. 4–5; Góralski, dz. cyt., s. 13–14.

¹¹ Cecchetti, Paschini, art. cyt., kol. 863–864.

do tzw. bloku wschodniego, m.in. Polski, co było rezultatem poddawania tych uczelni zakrojonej na szeroką skalę indoktrynacji marksistowskiej.

Różnorodne przekształcenia i innowacje w dziedzinie systemu i organizacji studiów przeprowadzone w XX wieku na uniwersytetach amerykańskich oraz ich burzliwy rozwój dały początek kształtowaniu się współczesnego typu uniwersytetu również w Europie. W ostatnich latach nie małą rolę zdaje się tutaj odgrywać także Deklaracja Bolońska z 18–19 czerwca 1999 roku.

Podjmując próbę zwięzłego przedstawienia miejsca wydziałów teologicznych na uniwersytetach na przestrzeni stuleci, wypadnie ograniczyć się wyłącznie do obszaru Polski. Z uwagi na ściśle powiązanie historii poszczególnych instytucji kształcenia teologicznego z ich statusem prawnym, zarówno w świetle prawa kościelnego, jak i państwowego, w niniejszym opracowaniu zostały uwzględnione także kwestie prawne.

I. W I RZECZYPOSPOLITEJ I W OKRESIE NIEWOLI NARODOWEJ

Rosnące coraz bardziej w Państwie Piastowskim zapotrzebowanie na wykształconych prawników, bliska współpraca Kazimierza Wielkiego z arcybiskupem gnieźnieńskim Jarosławem Bogorią ze Skotnik, wybitnym prawnikiem, wychowankiem uniwersytetu bolońskiego, oraz z dziekanem kapituły krakowskiej Janem Suchywilkiem, również prawnikiem, a także okoliczność powstania w 1348 r. z inicjatywy cesarza Karola IV studium generalnego w Pradze skłoniły monarchę polskiego, pragnącego uniezależnić się od politycznej i kulturalnej przewagi czeskiej, do powzięcia decyzji o utworzeniu uniwersytetu (prawo miało być kierunkiem dominującym) we własnym kraju.

Nie czekając na oficjalną zgodę papieża Urbana V, 12 maja 1364 r. król wydał przywilej założenia studium generalnego w Krakowie dla wszystkich dozwolonych nauk, a więc i teologii. Założenie studium generalnego potwierdził Urban VI bullą z 1 września 1364 r., modyfikując przy tym niektóre decyzje królewskie, m.in. nie wyraził zgody na wykłady z teologii. Decyzja ta była spowodowana nie tyle chęcią utrzymania monopolu Uniwersytetu Paryskiego w tej dziedzinie¹² czy intrygami Karola IV, ile raczej warunkami lokalnymi, szczególnie niewielką jeszcze rangą ośrodka krakowskiego i brakiem w kraju doktora teologii. Tymczasem wedle ówczesnej

¹² Dla podtrzymania monopolu paryskiego wydziału teologicznego, który dzięki wypracowaniu przez najwybitniejszych teologów nowego typu teologii, nazywanej później teologią spekulatywną, zyskał międzynarodową sławę, papieże – począwszy od końca XIII wieku – zaczęli kontrolować tworzenie nowych wydziałów teologicznych, w wyniku czego powstawały z reguły studia generalne z dwoma lub trzema wydziałami, bez wydziału teologii, zwłaszcza w Italii i we Francji. Zob. Markowski, *Początki wydziału teologii w Krakowie...*, s. 229–230.

praktyki nauczanie teologii było możliwe jedynie w uczelniach już dobrze rozwiniętych¹³.

Uniwersytet Krakowski, twór niezbyt mocny zarówno pod względem naukowym, jak i ekonomicznym, funkcjonował już za życia Kazimierza Wielkiego, a po jego śmierci (1370), z uwagi na brak stabilizacji władzy królewskiej w państwie jego działalność została przerwana¹⁴.

Do utworzenia wydziału teologicznego na uczelni krakowskiej doszło dopiero po zawarciu unii polsko-litewskiej, kiedy to zrodziły się pilne potrzeby misyjne, a dwór królewski nawiązał kontakty ze znaczącymi ośrodkami kultury zachodniej. Niemalą rolę odegrało tutaj także współzawodnictwo polityczne z Krzyżakami, którzy w 1386 r. uzyskali u Urbana VI zgodę na powołanie do życia uniwersytetu – z wydziałem teologicznym – w Chełmnie (fundacja ta nie doczekała się realizacji), jak również osobista kultura duchowa i zaangażowanie Jadwigi oraz jej dworu.

Swoją prośbę o założenie wydziału teologicznego Jadwiga i Władysław Jagiełło przedłożyli jeszcze za pontyfikatu Urbana VI. Ponowili ją następnie – wraz z biskupem krakowskim i kanclerzem uniwersytetu Janem z Radliczyc – w 1390 r. wobec Bonifacego IX, następcy Urbana, gdy Uniwersytet Krakowski zaczął się powoli rozwijać, a w kraju nie brakowało już doktora teologii (był nim młody profesor wykładający na praskim wydziale teologii, Mateusz z Krakowa). Z uwagi jednak na niekorzystne okoliczności zewnętrzne papież nie zdecydował się od razu na utworzenie nowego wydziału.

Gdy zewnętrzne warunki polityczne uległy poprawie, zwrócono się po raz trzeci w kurii rzymskiej o zezwolenie na erygowanie oczekiwanego wydziału w odnowionej już uczelni krakowskiej. Tym razem starania przyniosły pozytywny rezultat, bowiem 11 stycznia 1397 r. Bonifacy IX wystawił bullę *Eximiae devotionis affectus* zezwalającą na utworzenie wydziału teologicznego w Krakowie na wzór wydziału paryskiego, cieszącego się najwyższą renomą. W ten sposób

¹³ Pozostaje czymś zmiennym, że Urban V, z uwagi na warunki lokalne, nie wyraził także zgody na założenie wydziału teologii w Wiedniu i w Pécs (na Węgrzech). Sytuacja zmieniła się w drugiej połowie XIV wieku, gdy papież z niepokojem patrzyli na kierunki rozwoju teologii w Paryżu, a po wybuchu w 1378 r. wielkiej schizmy, która osłabiła władzę papieską, pragnęli utrzymać dobre relacje z władcami świeckimi. Wówczas to zaczęli chętniej wyrażać zgodę na tworzenie w powstających studiach generalnych wydziału teologicznego. Wydziały teologii utworzono w tym okresie m.in. w Wiedniu (1384), Heidelbergu (1385), Kolonii (1388) i Erfurcie (1379). Mimo wszystko jednak, na 46 uniwersytetów, które powstały w Europie przed rokiem 1400, zaledwie w 28 istniały fakultety teologiczne. Zob. Markowski, *Początki wydziału teologii w Krakowie...*, s. 237–241; Rechowicz, *Dzieje nauki teologicznej*, w: *Historia Kościoła w Polsce*, red. B. Kumor, Z. Obertyński, t. 1, cz. 1, Poznań–Warszawa 1974, s. 447; W. Karasiewicz, E. Piszcz, *Oświata kościelna w Polsce*, w: *Historia Kościoła w Polsce*, t. 1, cz. 1, s. 252–253; M. Markowski, *Jagiellońska Fundacja wydziału teologicznego w Krakowie*, „*Analecta Cracoviensia*” 21–22 (1989/90), s. 423; K. Morawski, *Historia Uniwersytetu Jagiellońskiego. Średnie wieki i odrodzenie*, t. 1, Kraków 1900, s. 80; J. Dąbrowski, *Czasy Kazimierza Wielkiego*, w: *Dzieje Uniwersytetu Jagiellońskiego w latach 1364–1764*, t. 1, red. K. Lepszy, Kraków 1964, s. 27.

¹⁴ Karasiewicz, Piszcz, art. cyt., s. 253.

Korona Królestwa Polskiego doczekała się pełnoprawnego, czterowydziałowego uniwersytetu, dorównując tym samym innym wyższym uczelniom europejskim, co należało uznać za szczególne wyróżnienie.

Mateusz z Krakowa, gdy zrezygnował z prestiżowych funkcji poza krajem, osiadł w Krakowie, by podnosić tutaj na coraz wyższy poziom nauczanie teologii. Stolicę Korony opuścił dopiero po wypromowaniu na doktora teologii Jana Isnera, co miało miejsce przed 16 kwietnia 1399 r. Wbrew obawom, niespodziewana śmierć królowej Jadwigi nie zaprzępaściła tak znaczącej zdobyczy Korony Królestwa Polskiego na polu szkolnictwa. Przeznaczone przez nią na rzecz nowego wydziału klejnoty umożliwiły królowi Jagielle utworzenie 22 lipca 1400 r. kolegium uniwersyteckiego, oficjalne otwarcie roku akademickiego oraz wydanie – cztery dni później – nowego przywileju fundacyjnego, który stanowił oficjalne zatwierdzenie nowej korporacji oraz podstawę prawną istnienia Uniwersytetu Krakowskiego¹⁵.

Swoją szczególną świetność wydział teologiczny przeżywał w XV wieku, zwłaszcza w jego pierwszej połowie, kiedy to Akademia Krakowska stanęła w rzędzie najlepszych wszechnic europejskich (zasłynęła ze znakomitej eklezjologii)¹⁶. Natomiast w XVI stuleciu, na skutek negatywnej postawy profesorów wobec prądów humanistycznych, a także znacznego zmniejszenia się atrakcyjności teologii (nie dawała szans awansu), wymieniona uczelnia uległa znacznej degradacji, stając się ośrodkiem typowo mieszczańskim. Z kolei wiek XVII przyniósł poważne trudności finansowe oraz spadek liczby studentów, co sprawiło, że uniwersytet wyraźnie podupadł, szczególnie wydziały teologii i filozofii¹⁷. „Dno upadku – zauważa M. Rechowicz – osiągnęła teologia krakowska w 1 poł. w. XVIII”¹⁸. Jednak przyczyny upadku uczelni krakowskiej, a zwłaszcza teologii, tkwiły w ogólnej sytuacji uniwersytetów europejskich, które – po nieudanej walce z humanizmem – zostały zepchnięte na drugi plan przez przeżywające swój szybki rozwój akademie specjalistyczne¹⁹.

Zainicjowana przez ks. Hugona Kołłątaja w maju 1777 r., a więc po pierwszym rozbiórce Polski (Kraków pozostał w kraju), reforma studiów uczelni krakowskiej, zwanej wówczas Szkołą Główną Koronną, podzielonej na cztery kolegia, rozpoczęła się od wydziału teologicznego, na którym zmniejszono liczbę katedr z dwunastu do czterech²⁰.

¹⁵ Rechowicz, *Dzieje nauki teologicznej*, s. 447–448; Markowski, *Początki wydziału teologii w Krakowie...*, s. 241–245.

¹⁶ Szerzej na ten temat zob. Z. Włodek, *Eklezjologia krakowska w pierwszej połowie XV wieku*, w: *Jubileusz sześćsetlecia Wydziału Teologicznego w Krakowie...*, s. 247–282.

¹⁷ Zob. M. Rechowicz, *Wydział teologiczny Akademii Krakowskiej w XVII i XVIII wieku*, w: *Dzieje teologii katolickiej w Polsce*, t. 2, cz. 2, Lublin 1975, s. 11–13; B. Kumor, *Dzieje ustroju kościelnego w Polsce*, w: *Historia Kościoła w Polsce*, t. 1, cz. 2, Poznań–Warszawa 1974, s. 255.

¹⁸ Rechowicz, *Wydział teologiczny...*, s. 12.

¹⁹ Tamże, s. 13.

²⁰ B. Kumor, *Ustrój Kościoła w Polsce Stanisławowskiej*, w: *Historia Kościoła w Polsce*, t. 2, cz. 1, Poznań–Warszawa 1979, s. 103.

Gdy w 1795 r. Kraków znalazł się w granicach zaboru austriackiego, uniwersytet – wraz z wydziałem teologicznym (kolegium teologicznym) – realizował wytyczne reformy Kołłątaja, przy czym w 1801 r. przywrócono mu strukturę wydziałową. Dekretem cesarza Franciszka II z 5 sierpnia 1805 r. wydział teologiczny został zreorganizowany i otrzymał sześć katedr. W następnym roku biskup krakowski przestał być wielkim kanclerzem uniwersytetu. Dokonano też germanizacji personalnej, a po włączeniu Krakowa w 1807 r. do Księstwa Warszawskiego nastąpiła z kolei repolonizacja uczelni, łącznie z wydziałem teologicznym; od 4 lutego 1861 r. można było prowadzić zajęcia w języku polskim. Mocą decyzji cesarskiej z 1847 r. pozbawiono tenże wydział prawa nadawania stopni akademickich, co miało stanowić początek urzeczywistniania zamiarów zaborcy po aneksji Wolnego Miasta Krakowa.

Mimo wołania o reorganizację wydziału teologicznego, pewnych korzystnych zmian dokonano dopiero w 1880 r., m.in. do istniejących czterech katedr dodano trzy kolejne. Cztery lata później przywrócono prawo nadawania stopni doktorskich. W 1887 r. wydział posiadał osiem katedr²¹. Od schyłku XIX stulecia do wybuchu II wojny światowej przeżywał drugi okres swojej świetności²².

Z Uniwersytetem Krakowskim związana była Akademia Lubrańskiego w Poznaniu, założona w 1517 r. przez biskupa poznańskiego Jana Lubrańskiego. Wznowiona w 1613 r. przez wtórnego fundatora w osobie biskupa Jana Rozdrażewskiego, została ściśle złączona z wymienioną uczelnią krakowską, a następnie stała się jej filią. W początkowym okresie swojej działalności (do 1572) zyskała niemalą rozgłos dzięki studium teologii, uruchomionym już w 1519 r., a istniejącym do roku 1572. Szkoła ta nie kształciła jednak teologów ze stopniami naukowymi (przygotowywała duszpasterzy)²³.

Założona w 1579 r. z fundacji biskupa wileńskiego Waleriana Protaszewicza (zatwierdzonej przez króla Stefana Batorego i papieża Grzegorza XVI) Akademia Wileńska (wywodząca się z kolegium jezuickiego), druga z kolei wyższa uczelnia w Polsce, stanowiła nowy typ uniwersytetu ukształtowanego na Zachodzie. Był to typowy uniwersytet jezuicki, powierzony kierownictwu Towarzystwa Jezusowego. Istniejący na tej uczelni od samego początku wydział teologiczny (obok wydziału sztuk wyzwolonych i filozofii, a od 1641 r. także wydziału prawa), dzielił los naukowy innych wyższych uczelni kraju. Wykładano na nim nową teologię,

²¹ B. Kumor, *Ustrój Kościoła katolickiego w zaborze austriackim (1772–1815)*, w: *Historia Kościoła w Polsce*, t. 2, cz. 1, Poznań–Warszawa 1979, s. 287; W. Urban, *Dzieje ustroju Kościoła w zaborze austriackim*, w: *Historia Kościoła w Polsce*, t. 2, cz. 1, Poznań–Warszawa 1979, s. 626–627; A. Petrani, *Szkolnictwo teologiczne w Polsce*, w: *Księga tysiąclecia katolicyzmu w Polsce*, red. M. Rechowicz, t. 1, Lublin 1969, s. 289–291.

²² A. Kubiś, *Sześćset lat istnienia Wydziału Teologicznego*, w: *Jubileusz sześćsetlecia Wydziału Teologicznego w Krakowie...*, s. 46.

²³ A. Weiss, *Studium teologii w Akademii Lubrańskiego (1519–1572)*, w: *Dzieje teologii katolickiej w Polsce*, t. 1, s. 33–38; Rechowicz, *Dzieje polskiej nauki teologicznej*, w: *Historia Kościoła w Polsce*, t. 1, cz. 2, s. 142; Petrani, art. cyt., s. 294–295.

która powstała w Hiszpanii, a do Wilna dotarła z Kolegium Rzymskiego. Wydział, stanowiący silny ośrodek teologii polemicznej i zarazem obrony katolicyzmu na Litwie, po okresie swojego świetnego rozwoju, po roku 1655 zmagał się, podobnie jak cała uczelnia, z trudnymi warunkami spowodowanymi wojnami, pożarami i epidemią²⁴.

Pozostając w kraju po pierwszym rozbiórce Polski, uczelnia wileńska – prowadzona od 1773 r. przez eks-jezuitów pod zmienioną nazwą (Szkoła Główna Wielkiego Księstwa Litewskiego) – w latach 1780–1781 doczekała się reformy, w wyniku której została podzielona na dwa wydziały: nauk moralnych i nauk fizycznych, a w 1792 r. otrzymała wydział lekarski. Na wydziale nauk moralnych utworzono sekcję teologii z dwiema katedrami *stricte* teologicznymi (oraz z dwiema, a następnie czterema pokrewnymi)²⁵.

Po drugim i trzecim rozbiórce uczelnia znalazła się w zaborze rosyjskim: od 1797 r. funkcjonowała pod nazwą Szkoła Główna Wileńska, a od ukazu cara Aleksandra I z 1 kwietnia 1803 r. – Cesarski Uniwersytet Wileński. W tym czasie została podzielona na cztery wydziały. Sekcja teologii, nazywana często fakultetem, znalazła się wówczas na wydziale nauk moralnych i politycznych i obejmowała 3 katedry. Od roku 1804 sekcja ta nadawała trzy stopnie akademickie: kandydata, magistra i doktora teologii. W ramach represji po powstaniu listopadowym, ukazem Mikołaja I uniwersytet został zamknięty. W 1833 r. z sekcji teologicznej oraz z Wileńskiego Seminarium Głównego utworzono Rzymsko-Katolicką Akademię Duchowną, przeniesioną w 1842 r. z Wilna do Petersburga. Uczelnia ta, istniejąca do 1918 r., odegrała doniosłą rolę w kształceniu duchowieństwa. Ostatnim jej rektorem był ks. Idzi Radziszewski²⁶.

Stosunkowo niedaleko Wilna, w latach 1812–1820 funkcjonowała – przekształcona przez Aleksandra I z kolegium jezuickiego i prowadzona przez jezuitów – Akademia Połocka, na której działał wydział teologiczny (obok wydziałów nauk wyzwolonych i filozofii oraz wydziału lingwistycznego). Wydział ten, o przeciętnym poziomie naukowym, dysponował czterema katedrami i miał prawo nadawać stopnie doktorskie z zakresu teologii i prawa kanonicznego. Uczelnia ta zakończyła swoją działalność wraz z wydaleniem z Rosji jezuitów²⁷.

²⁴ B. Kumor, *Dzieje ustroju kościelnego w Polsce*, w: *Historia Kościoła w Polsce*, t. 1, cz. 2, Poznań–Warszawa 1974, s. 255–256; tenże, *Wyższe szkolnictwo kościelne. Seminarium duchowne*, w: *Historia Kościoła w Polsce*, t. 1, cz. 2, s. 453; L. Piechnik, *Akademie i uczelnie jezuickie*, w: *Dzieje teologii katolickiej w Polsce*, t. 1, s. 68–71; M. Kosman, *Uniwersytet Wileński 1579–1979*, Wrocław 1981, s. 27–29.

²⁵ Kumor, *Ustrój Kościoła w Polsce Stanisławowskiej*, s. 103–104.

²⁶ Tenże, *Ustrój Kościoła katolickiego w zaborze rosyjskim (1772–1815)*, w: *Historia Kościoła w Polsce*, t. 2, cz. 1, s. 219; W. Urban, *Dzieje ustroju Kościoła na ziemiach polskich pod zaborem rosyjskim*, w: *Historia Kościoła w Polsce*, t. 2, cz. 1, s. 492–494; Petrani, art. cyt., s.303–304.

²⁷ Piechnik, art. cyt., s. 77–78; Kumor, *Ustrój Kościoła katolickiego w zaborze rosyjskim...*, s. 219.

Należy wspomnieć, że po zakończeniu w 1820 r. działalności Akademii Połockiej wypędzeni stamtąd jezuici utworzyli w 1823 r., w popaulińskim klasztorze w Starej Wsi (k. Brzozowa) studium teologiczne, które – po dalszej, kilkakrotnej zmianie swojej siedziby – trafiło w 1867 r. do Krakowa²⁸.

W marcu 1595 r. rozpoczęła działalność Akademia Zamojska, powstała z fundacji Jana Zamojskiego, wielkiego kanclerza koronnego, złożona z trzech wydziałów: sztuk wyzwolonych, prawa i medycyny. Do erygowania wydziału teologicznego (z trzema katedrami) doszło tutaj – na podstawie fundacji potwierdzonej przez Zygmunta III Wazę – dopiero 26 września 1648 r., kiedy Innocenty X wyraził na to zgodę i udzielił zarazem prawa nadawania stopnia doktorskiego. W ten sposób uczelnia stała się pełnoprawnym uniwersytetem. Wydział teologiczny wykazał się największą aktywnością dydaktyczną w pierwszych latach swojego istnienia; w następnym okresie zmagał się z wieloma trudnościami. Reformę fakultetu, która przyniosła wiele pozytywnych zmian, przeprowadzono w 1746 r. z polecenia Benedykta XIV; odtąd wydział tworzyły cztery katedry (katedrę prawa kanonicznego przeniesiono na wydział prawa). Jednak poziom uprawianej tam teologii był przeciętny.

Gdy po pierwszym rozbiórze Polski Zamość przeszedł pod zwierzchnictwo austriackie, dekret cesarski z 1784 r. zamknął istnienie uczelni zamojskiej²⁹.

Niełatwe okazało się powołanie do życia uniwersytetu we Lwowie. Na jego utworzenie król Jan Kazimierz wydał w 1661 r. przywilej podnoszący tamtejsze kolegium jezuickie do rangi wyższych uczelni akademickich, co potwierdził Aleksander VII. Wobec jednak ostrego sprzeciwu Uniwersytetu Krakowskiego sejm nie zatwierdził przywileju królewskiego, a papież wycofał swoją aprobatę. Wówczas cieszący się poparciem króla jezuici wprowadzili do swojego kolegium wykłady z teologii (moralnej i dogmatycznej) oraz z filozofii i medycyny, w związku z tym sejm ponowił swoją decyzję.

Do utworzenia uniwersytetu doszło dopiero 11 grudnia 1759 r., dzięki poparciu Augusta III Sasa, który rok wcześniej nadał nowy przywilej w tym względzie. Na wzór innych uczelni jezuickich uniwersytet lwowski otrzymał cztery wydziały: teologiczny, filozoficzny, prawa i medycyny. Gdy jednak niebawem, bo w 1772 r., Lwów znalazł się w zaborze austriackim, cesarz Józef II rozwiązał uczelnię, powołując w to miejsce Uniwersytet Józefiński, ukształtowany na modłę uczelni austriackich³⁰. W jego miejsce utworzono w 1805 r. Liceum, działające do 1817 r., kiedy to cesarz Franciszek ponownie utworzył uniwersytet, składający się z trzech

²⁸ J. Bolewski, *Bobolanum – Wydział i Sekcja w Warszawie*, w: *Wyższe szkolnictwo kościelne w Polsce. Wizja Kardynała Karola Wojtyły i jej realizacja*, Kraków 2002, s. 404–405.

²⁹ H.D. Wojtyńska, *Nauczanie przedmiotów teologicznych w Akademii Zamojskiej*, w: *Dzieje teologii katolickiej w Polsce*, t. 2, s. 43–50; Kumor, *Dzieje ustroju kościelnego w Polsce*, s. 256.

³⁰ Kumor, *Wyższe szkolnictwo kościelne. Seminarium duchowne*, s. 453; Piechnik, art. cyt., s. 72–73; Petrani, art. cyt., s. 291–293.

wydziałów: filozofii, teologii i prawa. Poziom nauczania teologicznego nie był tu zbyt wysoki³¹.

Kolejnym uniwersytetem, na którym istniał wydział teologiczny, była Akademia Wrocławska im. Cesarza Leopolda I (Akademia Leopoldyjska). Została on utworzony w 1702 r. z inicjatywy i staraniem jezuitów, w szczególności Fryderyka Kazimierza Wolffa von Ludinghausena, wychowanego na dworze króla Jana Kazimierza. Uczelnia ta obejmowała dwa wydziały: filozoficzny i teologiczny, zorganizowane na sposób jezuicki. Po zniesieniu w 1773 r. zakonu jezuitów jego członkowie mogli nadal pracować zarówno w gimnazjach, jak i na Akademii, a to dzięki decyzji króla pruskiego Fryderyka II. Od roku 1801 do 1811 obowiązywał w tej uczelni nowy program nauczania, ograniczający studia teologiczne duchownych do trzech lat.

W 1810 r. powstał uniwersytet w Berlinie, a następnie – z uwagi na bliskie położenie – postanowiono połączyć uniwersytet we Frankfurcie nad Odrą z Akademią Leopoldyjską. Tak utworzona nowa uczelnia – Uniwersytet Wrocławski – miała charakter wyraźnie protestancki. Z dawnej Akademii jezuickiej we Wrocławiu pozostawiono wyłącznie wydział teologii katolickiej, a z Frankfurtu przeniesiono do Wrocławia wydziały: filozoficzny, teologii protestanckiej, medycyny i prawa. Na wrocławskim wydziale teologii katolickiej nie brakowało wybitnych uczonych o renomie europejskiej, którzy potrafili stworzyć klimat sprzyjający rozwojowi teologii. Polscy studenci tego wydziału nakłanianiani byli do przyswajania sobie języka niemieckiego, zaś studenci pochodzenia niemieckiego obowiązani byli do poznania języka polskiego.

Od roku 1816 obydwie wydziały teologiczne (podobnie jak wydział filozofii) nadawały licencjaty i doktoraty, co w 1858 r. zakwestionowała Stolica Apostolska. Nieskuteczna obrona wydziałów skłoniła je do wstrzymania w 1863 r. nadawania tychże stopni. Dopiero po interwencji kard. Jerzego Kopy Rzym przyznał w 1888 r. prawo nadawania przez wydziały teologiczne stopni naukowych.

W roku 1912 Uniwersytet Wrocławski przyjął nazwę: Śląski Fryderyko-Wilhelmowski Uniwersytet we Wrocławiu. Uczelnia przetrwała do 1945 roku³².

Idea utworzenia wydziału teologicznego w Warszawie, stolicy Królestwa Polskiego w okresie niewoli narodowej, raz po raz przyświecała arcybiskupom warszawskim. Nabrała ona bardziej konkretnych kształtów w 1816 r., gdy car Aleksander I, jako król polski, zatwierdził projekt rządu polskiego dotyczący powołania do życia w Warszawie uniwersytetu z wydziałem teologicznym, a następnie erygował Uniwersytet Warszawski; otrzymał on nazwę Uniwersytetu Królewskiego. Otwarcie nowej uczelni, której rektorem został ks. Wojciech Szwejkowski, nastąpiło rok później. Na jej strukturę organizacyjną składało się aż pięć wydziałów: teologicz-

³¹ Urban, *Dzieje ustroju Kościoła w zaborze austriackim*, s. 626–628; Piechnik, art. cyt., s. 72–73.

³² W. Urban, *Dzieje ustroju Kościoła na terenach polskich pod zaborem pruskim*, w: *Historia Kościoła w Polsce*, t. 2, cz. 1, s. 569–572; Petrani, art. cyt., s. 304–305.

ny, prawa i administracji, lekarski, filozoficzny, nauk i sztuk pięknych. Erygowania wydziału teologicznego dokonał Pius VII, 3 października 1817 r., nadając tej jednostce prawo promowania magistrów i doktorów teologii i prawa kanonicznego (liczyła ona sześć katedr)³³.

Od samego początku fakultet teologiczny nie odgrywał większej roli w kształceniu duchowieństwa, nie miał bowiem wytrawnych profesorów, borykał się z trudnościami ze strony Komisji Rządowej Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, a także nie znajdował przychylności biskupów Królestwa Polskiego, którzy nieufnie odnosili się do wydziału, uważanego za źródło liberalizmu. To zaś skłoniło do poszukiwania korzystniejszych warunków dla studium teologii. Wówczas, za zgodą Aleksandra I, w 1823 r. utworzono w Warszawie Seminarium Główne, z którym połączono pozbawiony perspektyw rozwoju wydział teologiczny. W dwa lata później arcybiskup warszawski Wojciech Skarszewski dokonał reformy fakultetu teologicznego i przekształcił go w Seminarium Główne (międzydiecezjalne)³⁴.

Po upadku powstania listopadowego uniwersytet w Warszawie został zniesiony przez rząd carski (1831), natomiast istniało nadal Seminarium Główne – aż do roku 1833, kiedy to car Mikołaj I przekształcił je w Rzymsko-Katolicką Akademię Duchowną. Ta ostatnia, licząca sześć katedr, otrzymała prawo nadawania stopni kandydata, magistra i doktora teologii oraz prawa kanonicznego, zatwierdzone przez Grzegorza XVI w 1837. Kurs teologiczny w Akademii trwał dwa lata, podobnie jak kurs filozoficzny. Ta rozwijająca się uczelnia została w 1867 r. przeniesiona do Petersburga³⁵.

II. W II RZECZYPOSPOLITEJ I W LATACH OKUPACJI NIEMIECKIEJ

Po trwającej 123 lata niewoli i okresie obcego ucisku Kościół polski wracał do pełnej swobody w wykonywaniu swojej misji w odrodzonym państwie. Zaczął korzystać z wolności podobnej do tej, którą się cieszył w I Rzeczypospolitej, lecz w zupełnie odmiennych warunkach.

³³ R. Bartnicki, *Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie. Miejsce ATK i UKSW w kościelnym szkolnictwie wyższym*, w: *Wyższe szkolnictwo kościelne w Polsce. Wizja Kardynała Karola Wojtyły i jej realizacja*, Kraków 2002, s. 209.

³⁴ Zob. W. Kwiatkowski, *Początki Wydziału Teologicznego Uniwersytetu w Warszawie (1816–1826)*, „Wiadomości Archidiecezjalne Warszawskie” 36(1952), s. 197–209; M. Wawrykowa, *Uniwersytet Warszawski w latach 1816–1831*, w: *Dzieje Uniwersytetu Warszawskiego 1807–1915*, red. S. Kieniewicz, Warszawa 1981, s. 73.

³⁵ Urban, *Dzieje ustroju Kościoła na ziemiach polskich pod zaborem rosyjskim*, s. 491–494.

W dziedzinie kształcenia teologicznego należało zlikwidować dawne struktury narzucone przez zaborców i zreorganizować ośrodki teologiczne. Wiele trudności nastęrczały zniszczenia materialne, zdewastowane biblioteki, niedostatek kadry profesorskiej, także brak młodzieży gotowej do podejmowania studiów. Władze państwowe stanęły przed zadaniem uruchomienia czterech istniejących uniwersytetów z wydziałami teologicznymi, piąty zaś (Katolicki Uniwersytet Lubelski) miał właśnie powstać. Wydziały teologiczne Krakowa, Lwowa i Wilna miały zachować swoją strukturę przyjętą w Europie Środkowej, natomiast nowo powstałemu wydziałowi warszawskiemu i powstającemu wydziałowi lubelskiemu przyszło wzorować się organizacyjnie na fakultetach rzymskich. Otwarty pozostawał problem zdobywania stopni akademickich przez alumnów seminariów duchownych (większe szanse miały tutaj seminaria znajdujące się w miastach, w których istniały wydziały teologiczne). Co się tyczy zaś problemu różnic w zakresie wykształcenia duchowieństwa, które były skutkiem zaborów, oraz kwestii unifikacji standardów w tym zakresie, to dużą rolę odegrała Konstytucja apostolska Piusa XI *Deus scientiarum Dominus* z 24 maja 1931 r.³⁶ oraz działalność dwóch nowych stowarzyszeń: Związku Zakładów i Instytutów Teologicznych oraz Polskiego Towarzystwa Teologicznego³⁷.

Najkorzystniejsza była sytuacja w Krakowie. Wydział teologiczny nie stracił tutaj praw uniwersyteckich, rozwijając się w okresie międzywojennym w dwóch kierunkach: historii filozofii i historii Kościoła. Dodać trzeba, że niektóre krakowskie studia zakonne, m.in. dominikanów i jezuitów, otrzymały uprawnienia fakultetów papieskich z prawem nadawania stopni naukowych³⁸.

Odnowiony Uniwersytet Warszawski (Józefa Piłsudskiego) otrzymał po 1918 r. dwa wydziały teologiczne: katolicki i protestancki. Wydział teologii katolickiej uzyskał definitywne zatwierdzenie Stolicy Apostolskiej 4 kwietnia 1920 r., mocą którego nadawał stopnie naukowe w zakresie teologii, prawa kanonicznego i filozofii scholastycznej. Na fakultecie tym szczególnie pomyślnie rozwijała się apologetyka³⁹.

Na Uniwersytecie Lwowskim wydział teologiczny zaczął się w pełni rozwijać dopiero w Polsce odrodzonej, gdzie specyfiką stała się teologia pasterska, dysponująca aż pięcioma katedrami (na czternaście ogółem), a także historia Kościoła i historia religii⁴⁰.

Na odnowionym Uniwersytecie Wileńskim wydział teologiczny, ukształtowany na wzór Lwowa i Krakowa, wymagał zorganizowania od początku kadry pro-

³⁶ AAS 23(1931), s. 241–247.

³⁷ Obydwa stowarzyszenia połączyły się w 1946 roku.

³⁸ M. Rechowicz, *Dzieje nauki teologicznej*, w: *Historia Kościoła w Polsce*, t. 2, cz. 2, Poznań–Warszawa 1979, s. 100–101.

³⁹ Tamże, s. 101; Petrani, art. cyt., s. 308.

⁴⁰ Tamże, s. 102.

fesorskiej. Jej podstawę stanowili profesorowie dawnej Akademii Petersburskiej oraz młodszy wykładowcy angażowani z zewnątrz⁴¹.

Doniosłym dla Kościoła w Polsce wydarzeniem było utworzenie w 1918 r. przez ks. Idziego Radziszewskiego Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, którego celem miało być kształcenie inteligencji katolickiej, co wiązało się z potrzebą funkcjonowania przede wszystkim wydziałów o profilu świeckim: prawa oraz nauk społecznych, ekonomicznych i humanistycznych. Teologia i prawo kanoniczne bynajmniej nie miały być tutaj kierunkami wiodącymi. Na wydziale teologicznym utworzono dwanaście katedr, podobnie jak na analogicznych fakultetach w kraju. Jednak przez dłuższy czas udało się obsadzić tylko niektóre; przypadły one w udziale wielu dawnym profesorom Akademii Petersburskiej. Z uwagi na położenie miasta uniwersyteckiego dużą wagę przywiązywano do studiów teologii porównawczej. Statuty wydziału teologicznego (oraz wydziału prawa kanonicznego) otrzymały zatwierdzenie Rzymu 25 lipca 1920 roku⁴².

Tymczasem wspomniane wyżej studium teologiczne jezuitów w Krakowie przeniosło się w 1926 r. do Lublina (w pobliżu KUL), do nowego kolegium Bobolanum. W 1931 r. zostało ono przekształcone w Wydział Teologiczny, zatwierdzone w rok później przez Kongregację Seminariów i Uniwersytetów. Po wybuchu II wojny światowej i zajęciu przez wojsko niemieckie kolegium, a następnie po usytuowaniu w jego gmachach szpitala wojskowego, Bobolanum (po zakończeniu wojny) znalazło swoją siedzibę w Krakowie⁴³.

Z niewątpliwą szkodą dla regionu północno-zachodniego kraju nie powiodły się starania o utworzenie wydziału teologicznego na powołanej do życia w 1919 r. Wszechnicy Piastowskiej w Poznaniu (od 1955 r. Uniwersytet im. Adama Mickiewicza)⁴⁴.

W odróżnieniu od wydziałów teologicznych uniwersytetów: krakowskiego, wileńskiego i lwowskiego, wydziały warszawski i lubelski przyjmowały jedynie absolwentów wyższych seminariów duchownych. Na poszczególnych uniwersytetach panowała różnorodność także pod względem czasu trwania studiów teologicznych. W Krakowie i we Lwowie studia te trwały pięć lat, tymczasem w Wilnie o rok dłużej. Na wydziale warszawskim czas studiów obejmował od trzech (studia magisterskie) do czterech lat (na stopień doktora). Na Katolickim Uniwersytecie Lubelskim studia trwały od dwóch lat (do licencjatu) do lat czterech (na stopień doktora). Najwięcej katedr (14) posiadał wydział Uniwersytetu Warszawskiego⁴⁵.

⁴¹ Tamże, s. 102–103.

⁴² Tamże, s. 103; Petrani, art. cyt., s. 308.

⁴³ Bolewski, art. cyt., s. 405–406.

⁴⁴ Tamże, s. 103–104.

⁴⁵ Petrani, art. cyt., s. 309–311.

Po ogłoszeniu przez Piusa XI konstytucji apostolskiej *Deus scientiarum Dominus* z 24 maja 1931 r. wydziały teologiczne obowiązane były dokonać reformy swoich studiów⁴⁶.

Wybuch II wojny światowej, a następnie mroczny dla kraju okres okupacji hitlerowskiej przyniosły ze sobą niepowetowane straty zarówno personalne, jak i materialne, również w sferze szkolnictwa kościelnego. Wydziały teologiczne polskich uniwersytetów, dzieląc los tych uczelni, zamarły. W takiej sytuacji zapoczątkowano szkolnictwo nielegalne. Bardzo wcześnie działały, nie tylko w Lublinie, tajne komplety KUL. Wydział teologiczny UJ kontynuował nauczanie w ramach seminariów diecezjalnych. Tajnym nauczaniem w ramach tego fakultetu kierował w 1942 r. ks. prof. Tadeusz Glemma. Dwie osoby uzyskały w tym trybie stopień doktorski, a 37 osób zdobyło z teologii magisterium. Działający w roku akademickim 1943/44 – w ramach Uniwersytetu Ziemi Zachodnich – wydział teologiczny prowadził nauczanie pod kierunkiem ks. prof. Stanisława Kowalskiego⁴⁷.

III. W POLSKIEJ RZECZYPOSPOLITEJ LUDOWEJ

Włączenie Polski po zakończeniu II wojny światowej do bloku państw komunistycznych przyniosło narzucenie jej radzieckiego modelu ustrojowego. Jedną z jego zasad stał się rozdział Kościoła i państwa, przy czym *de facto* była to separacja wroga. Nic też dziwnego, że ostrze owej wrogości dotkliwie dotknęło również dziedzinę wyższego szkolnictwa kościelnego, w tym teologicznego.

Z pięciu wydziałów teologicznych istniejących w II Rzeczypospolitej trzy znalazły się w nowych granicach państwa polskiego: wydział teologiczny w Krakowie, wydział teologii katolickiej w Warszawie (obydwa państwowe) oraz wydział teologiczny Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego (mający od 1938 r. status uczelni prywatnej na prawach państwowych szkół akademickich, uregulowany w trybie odrębnych ustaw)⁴⁸. One też wkrótce po zakończeniu działań wojennych wznowiły swoją działalność (w kwietniu 1945).

Tymczasem wiosną 1954 r. Ministerstwo Szkolnictwa Wyższego ujawniło zamysł utworzenia z wydziału teologicznego UJ i wydziału teologicznego UW jednej, samodzielnej państwowej szkoły wyższej, nie wskazując jeszcze jej siedziby. Dyrektor Departamentu Studiów Uniwersyteckich i Ekonomicznych wymienionego ministerstwa powołał dziekanów obydwu wydziałów do wstępnych narad nad koncepcją planowanej uczelni, uzupełniając następnie skład zespołu mają-

⁴⁶ Tamże, s. 311.

⁴⁷ K. Śmigiel, *Życie i działalność Kościoła*, w: *Historia Kościoła w Polsce*, t. 2, cz. 2, s. 173–174.

⁴⁸ Dz. U. z 1938 r. nr 27, poz. 242.

cego prowadzić narady o jednego profesora z UJ i dwóch profesorów z UW. Ze strony resortu padała sugestia, by siedzibą przyszłej uczelni była Warszawa⁴⁹.

2 sierpnia 1954 r. oraz 11 sierpnia tegoż roku Rada Ministrów powzięła stosowne uchwały o utworzeniu z wydziałów teologicznych krakowskiego i warszawskiego Akademii Teologicznej z siedzibą w Warszawie. Miała to być uczelnia państwowa, podlegająca jednocześnie nadzorowi władzy kościelnej w zakresie zgodności działania szkoły z prawem kościelnym⁵⁰. Niebawem zmieniono nazwę uczelni na Akademia Teologii Katolickiej. Składała się ona z trzech wydziałów: teologicznego, prawa kanonicznego i filozofii chrześcijańskiej. Wydział teologiczny otrzymał siedemnaście katedr (w momencie likwidacji na wydziale teologicznym UJ istniało dwanaście katedr, a na wydziale teologicznym UW czternaście). Rektorem Akademii został ks. prof. Jan Czuj, a dziekanem wydziału teologicznego ks. prof. Wincenty Kwiatkowski.

Wydział ten systematycznie rozwijał się, m.in. poprzez tworzenie coraz to nowych specjalizacji⁵¹. Dopiero w kwietniu 1958 r. Stolica Apostolska zleciła nadzór w zakresie kościelnym nad ATK wielkiemu kanclerzowi ATK (w osobie arcybiskupa warszawskiego). 25 lutego 1974 r. przyznała walor kanoniczności stopniom akademickim nadanym do 1 października tegoż roku na uczelni; natomiast odnośnie do stopni akademickich nadanych po 1 października tegoż roku warunki ich kanoniczności miał określić wielki kanclerz ATK. Pozwoliło to na ujednoczenie dyplomów na forum kościelnym i na forum państwowym⁵².

Wieloletnie starania o uznanie kanonicznego charakteru Akademii zakończyły się powodzeniem dopiero w dniu 29 czerwca 1989 r., kiedy to Kongregacja Wychowania Katolickiego wydała w tej sprawie odpowiedni Dekret⁵³.

Należy wspomnieć, że gdy chodzi o Katolicki Uniwersytet Lubelski, a tym samym i wydział teologiczny, to – mimo gwarancji zamieszczonej w porozumieniu zawartym 14 kwietnia 1950 r. między Rządem i Episkopatem – jego byt był wielokrotnie poważnie zagrożony na skutek restrykcyjnych działań władz państwowych⁵⁴.

Jakkolwiek wydział teologiczny Uniwersytetu Jagiellońskiego został zniesiony wspomnianymi wyżej uchwałami Rady Ministrów, to jednak Stolica Apostolska

⁴⁹ H.E. Wyczawski, *Ogólny zarys dziejów Akademii Teologii Katolickiej*, w: *XX lat Akademii Teologii Katolickiej. Księga pamiątkowa 1954-1974*, Warszawa 1976, s. 13.

⁵⁰ Zob. M. Myrcha, *Zagadnienia prawne Akademii Teologii Katolickiej*, „Polonia Sacra” 7(1955), s. 70–71; M. Pietrzak, *Prawo wyznaniowe*, Warszawa 1999, s. 199.

⁵¹ Wyczawski, art. cyt., s. 16–17 i 27–34.

⁵² Pietrzak, art. cyt., s. 199; Kubiś, *Papieski Wydział Teologiczny w Krakowie 1954–1981*, w: *Wyższe szkolnictwo kościelne w Polsce*, s. 13, przyp. 4.

⁵³ Bartnicki, art. cyt., s. 216.

⁵⁴ Gwarancja ta, zawarta w p. 11 *Porozumienia*, brzmiała: „Katolicki Uniwersytet Lubelski będzie mógł kontynuować swą działalność w obecnym zakresie”. *Porozumienie zawarte między przedstawicielami Rządu RP i Episkopatu Polskiego*, w: *Położenie prawne kościołów i związków wyznaniowych w Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej. Zbiór przepisów i dokumentów wg stanu na dzień 1 października 1960 r.*, oprac. E. Małkiewicz, S. Podemski, Warszawa 1960, s. 126.

nigdy nie zaaprobowała tego jednostronnego aktu. Stąd też wydział ten nadal istniał kanonicznie, a także działał (w obrębie krakowskiego Metropolitalnego Seminarium Duchownego), podlegając wyłącznie władzy kościelnej. Był to zresztą okres jego wzmożonej aktywności i rozwoju⁵⁵. Kanoniczne wyjaśnienie tej szczególnej sytuacji nastąpiło mocą Dekretu ówczesnej Kongregacji Seminariorów i Uniwersytetów z 16 grudnia 1959. W 1974 r. Wydział otrzymał tytuł: Papieski Wydział Teologiczny⁵⁶. Z kolei 8 grudnia 1981 r. została ustanowiona Papieska Akademia Teologiczna, składająca się z trzech fakultetów, w tym teologicznego⁵⁷. Nie powiodły się usilne starania o nadanie uczelni praw na forum państwowym⁵⁸.

Zlikwidowany również w 1954 r. wydział teologiczny Uniwersytetu Warszawskiego, decyzją Kongregacji Seminariorów i Uniwersytetów z 8 listopada 1962 r. został przekształcony w Akademickie Studium Teologii Katolickiej w Warszawie, działające w ramach tamtejszego Metropolitalnego Seminarium Duchownego⁵⁹. Obok tej uczelni funkcjonował w Warszawie (od 1952) przeniesiony z Krakowa Wydział Teologiczny Bobolanum⁶⁰. Po wielu perypetiach związanych z określeniem statusu prawnego tej uczelni została ona połączona z Akademickim Studium Teologii Katolickiej w Warszawie mocą Dekretu Kongregacji Wychowania Katolickiego z 3 maja 1988 r., erygującego w Warszawie Papieski Wydział Teologiczny, składający się z dwóch autonomicznych sekcji: św. Jana Chrzciciela i Bobolanum⁶¹.

Ponadto powstały jeszcze dwa inne wydziały teologiczne poza uniwersytetami. Pierwszym z nich był Wydział Teologiczny we Wrocławiu, utworzony 28 listopada 1964 r. (jako kontynuacja istniejącego od 1702 r. Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Wrocławskiego). 2 czerwca 1974 r. został on podniesiony do rangi Papieskiego Wydziału Teologicznego⁶².

Utworzenie drugiego wydziału – Wydziału Teologicznego w Poznaniu – było poprzedzone erygowaniem Akademickiego Studium Teologicznego w tym mieście (23 lipca 1969). Natomiast w piśmie Kongregacji Wychowania Katolickiego z dnia 30 listopada 1971 r. nieoczekiwanie pojawił się zwrot „Posnaniensis Facultas Theologica”, co odczytano jako wyraz uznania dla wymienionego Studium. Do formalnego jednak erygowania Papieskiego Wydziału Teologicznego doszło dopiero 2 czerwca 1974 roku⁶³.

⁵⁵ Kubiś, *Papieski Wydział Teologiczny w Krakowie 1954–1981*, s. 16–49.

⁵⁶ Tamże, s. 9–11.

⁵⁷ Tamże, s. 11.

⁵⁸ Tamże, s. 37–44.

⁵⁹ Tamże.

⁶⁰ Zob. Bolewski, art. cyt., s. 406–410.

⁶¹ Bolewski, art. cyt., s. 414–415; J. Miazek, *Papieski Wydział Teologiczny w Warszawie. Sekcja św. Jana Chrzciciela*, w: *Wyższe szkolnictwo kościelne w Polsce*, s. 396–401.

⁶² Zob. I. Dec, *Papieski Wydział Teologiczny we Wrocławiu*, w: *Wyższe szkolnictwo kościelne w Polsce*, s. 363–367.

⁶³ M. Jędraszewski, *Wydział Teologiczny Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu*, w: *Wyższe szkolnictwo kościelne w Polsce*, s. 297–300.

W staraniach o erygowanie tych wydziałów podkreślano, że Kościół w Polsce utracił po II wojnie światowej dwa wydziały teologiczne: na uniwersytetach Stefana Batorego w Wilnie i Jana Kazimierza we Lwowie. Wydział wrocławski miał niejako zastąpić Lwów, a Poznań – Wilno⁶⁴. W przypadku Poznania istniał dodatkowy motyw: wydział teologiczny został formalnie erygowany na Uniwersytecie Poznańskim – wraz z jego utworzeniem – w roku 1919, choć *de facto* nie zaistniał (głównie z powodu braku odpowiednio przygotowanej kadry profesorskiej)⁶⁵.

Tworzenie uczelni papieskich przez Stolicę Apostolską dokonywało się bez zgody władz państwowych i bez porozumienia z nimi⁶⁶. Późniejsze próby uregulowania statusu prawnego Papieskiej Akademii Teologicznej oraz papieskich wydziałów teologicznych na forum państwowym nie przynosiły zadowalającego rezultatu. Ustawa o szkolnictwie wyższym z dnia 12 września 1982 r. uczelnie te wyłączyła spod swoich przepisów, przyjmując zasadę, że ich status prawny zostanie uregulowany w drodze umowy rządu z władzami kościelnymi. Tego rodzaju umowa niebawem została zawarta⁶⁷.

W kwestii zakładania i prowadzenia przez Kościół katolicki wyższych uczelni, a także statusu prawnego uczelni papieskich oraz uznawania przez państwo kościelnych stopni i tytułów naukowych istotną zmianę przyniosła już uchwalona przez Sejm u schyłku PRL ustawa z dnia 17 maja 1989 r. o stosunku Państwa do Kościoła katolickiego w PRL (po nowelizacji w RP)⁶⁸. W art. 23 ust. uznano prawo Konferencji Episkopatu Polski, diecezji i zakonów do zakładania i prowadzenia nie tylko wyższych seminariów duchownych, lecz także „innych wyższych uczelni”. Z kolei w art. 23 ust. 2 stwierdzono, że status wyższych uczelni papieskich oraz tryb i zakres uznawania przez państwo kościelnych stopni i tytułów naukowych regulują umowy Rządu PRL z Konferencją Episkopatu Polski. Wreszcie art. 23 ust. 3 zawierał zapis, w myśl którego tworzenie szkół wyższych o zakresie nauczania szerszym niż określony w ust. 1 i 2 tegoż artykułu następuje w drodze ustawy na wniosek Konferencji Episkopatu Polski.

Stosownie do przytoczonych postanowień art. 23 ust. 2 ustawy, w dniu 30 czerwca 1989 r. doszło do podpisania umowy między Rządem PRL a Konferencją Episkopatu Polski w sprawie uregulowania statusu wyższych uczelni papieskich oraz trybu i zakresu uznawania przez Państwo stopni i tytułów naukowych nadawanych przez te uczelnie⁶⁹. Uznano w niej m.in. osobowość prawną Papieskiej Akademii Teologicznej w Krakowie oraz trzech papieskich wydziałów teologicznych: Wro-

⁶⁴ Kubiś, *Papieski Wydział Teologiczny w Krakowie...*, s. 12.

⁶⁵ Jędraszewski, art. cyt., s. 291.

⁶⁶ A. Mezglewski, *Szkolnictwo wyznaniowe*, w: *Prawo wyznaniowe*, red. H. Misztal, Lublin 2000, s. 369; Pietrzak, art. cyt., s. 200.

⁶⁷ Pietrzak, art. cyt., s. 200–201; Mezglewski, art. cyt., s. 369.

⁶⁸ Dz. U., nr 21, poz. 154 z późn. zm.

⁶⁹ M.P. nr 22, poz. 174.

ławia, Poznania i Warszawy (§ 1)⁷⁰. Postanowiono następnie (§ 3), że tworzenie przez Kościół katolicki nowych uczelni papieskich w kraju oraz ich podział, łączenie lub zniesienie albo zmiana ich profilu naukowego, a także tworzenie filii – wymaga uprzedniego zawarcia odpowiedniej umowy Rządu PRL i Konferencji Episkopatu Polski. Jako władze uczelni papieskich wskazano ich wielkich kanclerzy (§ 7 ust. 1). Uznano uprawnienia uczelni papieskich do nadawania absolwentom tytułów zawodowych magistra (§ 13) oraz do nadawania stopni naukowych doktora i doktora habilitowanego, po spełnieniu warunków określonych przepisami prawa państwowego (§ 15), a także do nadawania tytułów naukowych profesora zwyczajnego i profesora nadzwyczajnego po zasięgnięciu opinii Centralnej Komisji Kwalifikacyjnej (§ 20). Stopnie naukowe nadawane przez uczelnie papieskie uznano za równoważne ze stopniami naukowymi nadawanymi przez państwowe jednostki organizacyjne (§ ust. 5).

IV. W III RZECZYPOSPOLITEJ

Przemiany ustrojowe 1989 r., w wyniku których Polska stała się demokratycznym państwem prawa, sprawiły, że wydziały teologiczne zaczęły odnajdować się w strukturach szkolnictwa wyższego w jeszcze większym stopniu niż to przewidywała ustawa z 17 maja 1989 r., przy czym szczególną rolę spełnił tutaj konkordat między Stolicą Apostolską i Rzeczpospolitą Polską, zawarty 28 lipca 1993 roku⁷¹.

W umowie konkordatowej Państwo Polskie gwarantuje Kościołowi katolickiemu prawo do swobodnego zakładania i prowadzenia szkół wyższych, w tym uniwersytetów i odrębnych wydziałów (art. 15 ust. 1). Co się zaś tyczy statusu prawnego tychże szkół, a także trybu i zakresu uznawania przez państwo kościelnych stopni i tytułów oraz statusu prawnego wydziałów teologii katolickiej na uniwersytetach państwowych, to w konkordacie stanowi się, że kwestie te regulują umowy między Rządem RP a Konferencją Episkopatu Polski upoważnioną przez Stolicę Apostolską (art. 15 ust. 2).

Generalna zasada dotycząca gwarancji swobodnego zakładania i prowadzenia przez Kościół katolicki szkół wyższych odnosi się zarówno do uczelni już istniejących w momencie podpisywania umowy konkordatowej, jak i do tych, które byłyby tworzone w przyszłości. Konkordat nie wprowadził zmian w sferze praw nabytych w tym względzie przez Kościół wcześniej, a potwierdził jedynie prawo do zakładania wymienionych uczelni w przyszłości, uznane już w ustawie z 17 maja 1989 roku.

⁷⁰ Uznano poza tym osobowość prawną Wydziału Filozoficznego Towarzystwa Jezusowego w Krakowie.

⁷¹ Dz. U. 1998, nr 51, poz. 318.

Gdy chodzi o trzy kwestie wymienione w art. 15 ust. 2 Konkordatu, to dokument ten zleca ich uregulowanie odpowiednim umowom Rządu RP z Konferencją Episkopatu Polski mającą upoważnienie Stolicy Apostolskiej. Umowa taka – w sprawie statusu prawnego szkół wyższych zakładanych i prowadzonych przez Kościół Katolicki, w tym uniwersytetów, odrębnych wydziałów i wyższych seminariów duchownych, oraz w sprawie trybu i zakresu uznawania przez Państwo stopni i tytułów nadawanych przez te szkoły wyższe – została zawarta już 1 lipca 1999 r. (ogłoszona przez Ministra Spraw Zagranicznych w formie obwieszczenia z 29 lipca 1999 r.)⁷², zastępując wspomnianą wyżej umowę z 30 czerwca 1989 r., podpisaną na podstawie art. 23 ust. 2 ustawy z 17 maja 1989 roku.

Odnosnie do statusu prawnego zakładanych i prowadzonych przez Kościół szkół wyższych uznaje się w umowie osobowość prawną tychże szkół, w tym istniejących w dniu wejścia w życie umowy (KUL, PAT w Krakowie, PWT we Wrocławiu, PWT w Warszawie oraz Wyższa Szkoła Filozoficzno-Pedagogiczna Ignatianum w Krakowie, powstała na bazie Wydziału Filozoficznego Towarzystwa Jezusowego w Krakowie; § 2). Gdy chodzi o KUL, strony postanowiły, iż w stosunku do tej uczelni mają odpowiednie zastosowanie przepisy ustawy z dnia 12 września 1990 r. o szkolnictwie wyższym⁷³ i ustawy z dnia 12 września 1990 r. o tytule naukowym i stopniach naukowych (§ 3)⁷⁴. Obydwie te ustawy zostały następnie zastąpione nowymi⁷⁵, co oznacza, że te ostatnie znajdują „odpowiednie zastosowanie” do wymienionej uczelni lubelskiej.

W kwestii trybu i zakresu uznawania przez państwo stopni i tytułów nadawanych przez szkoły wyższe prowadzone przez Kościół umowa stanowi, że państwo uznaje stopnie naukowe doktora i doktora habilitowanego nadane przez kościelne szkoły wyższe pod warunkiem spełnienia wymogów ustawowych (§ 8); uznaje także kościelny tytuł naukowy profesora nadany przez władzę kościelną, jeśli postępowanie o nadanie tego tytułu zostało przeprowadzone zgodnie z przepisami ustawy (§ 9 ust. 1).

Co się tyczy natomiast statusu prawnego wydziałów teologii katolickiej na uniwersytetach państwowych, to umowa z 1 lipca 1999 r. nie zawiera żadnych postanowień. Należy jednak dodać, że ma ona charakter umowy generalnej, natomiast przy powstawaniu wydziału teologicznego na uniwersytecie państwowym zawierana jest umowa specjalna między Rządem RP i Konferencją Episkopatu Polski upoważnioną przez Stolicę Apostolską. W umowie takiej znajduje się zawsze zapis stwierdzający, że wydział teologiczny na uniwersytecie rządzi się w swojej działal-

⁷² Dz. U. nr 63, poz. 727.

⁷³ Dz. U. nr 65, poz. 385 z późn. zm.

⁷⁴ Dz. U. nr 65, poz. 386.

⁷⁵ Są to ustawy: 1) ustawa z dnia 27 lipca 2005 roku – Prawo o szkolnictwie wyższym (Dz. U. nr 164, poz. 1365); 2) ustawa z dnia 14 marca 2003 roku o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki (Dz. U. nr 65, poz. 595 z późn. zm.).

ności odnośnymi przepisami państwowymi i kościelnymi⁷⁶. Status wydziału teologicznego na uniwersytecie państwowym – poczynając od sprawy utworzenia tej jednostki – określa zatem regulacja w porządku państwowym i w porządku kościelnym.

Gdy chodzi o status prawny owych wydziałów w porządku państwowym, to powinien być on dostosowany do regulacji określonych w powszechnie obowiązujących ustawach na drodze umowy między Rządem RP a Konferencją Episkopatu Polski, upoważnioną przez Stolicę Apostolską (art. 15 ust. 2 Konkordatu). Natomiast w porządku kościelnym status ten winien być dostosowany do regulacji kościelnych, określonych w KPK (kan. 807–821), oraz w konstytucji apostołskiej Jana Pawła II *Sapientia christiana*⁷⁷.

Odnosnie do samego trybu tworzenia wydziału teologicznego na uniwersytecie – w ramach porządku prawnego państwowego – obowiązują przepisy dotyczące tworzenia jakichkolwiek podstawowych jednostek organizacyjnych (wydziały) uczelni, a reguluje to ustawa o szkolnictwie wyższym: obecnie ustawa z dnia 27 lipca 2005 r. (art. 84 ust. 1)⁷⁸ oraz statut uczelni. Natomiast w płaszczyźnie światła prawa kościelnego określa to *Kodeks prawa kanonicznego* (kan. 816 § 1) i konstytucja apostołska *Sapientia Christiana* (art. 2)⁷⁹.

Nadzór nad wydziałem teologicznym uczelni państwowej sprawuje zarówno minister właściwy do spraw szkolnictwa wyższego – w takim samym zakresie, w jakim jest ustawowo kompetentny w odniesieniu do wszystkich innych analogicznych jednostek organizacyjnych (wydziałów), jak i władza kościelna (wielki kanclerz oraz Kongregacja Wychowania Katolickiego), lecz wyłącznie „w zakresie określonym przez umowę międzynarodową zawartą ze Stolicą Apostolską oraz

⁷⁶ W tego rodzaju umowie zazwyczaj stwierdza się, że wydział teologiczny jest integralną jednostką organizacyjną uniwersytetu, w swojej działalności naukowo-dydaktycznej rządzi się przepisami obowiązującymi państwowe szkolnictwo wyższe, statutem uczelni oraz przepisami kościelnymi, zawartymi w dokumentach Kościoła, głównie w konstytucji apostołskiej Jana Pawła II *Sapientia christiana* z 15 kwietnia 1979 r. o uniwersytetach katolickich i w załączonym do tego dokumentu zarządzeniu Kongregacji Wychowania Katolickiego oraz w KPK z 25 stycznia 1983 r. Zob. Umowa między Rządem Rzeczypospolitej Polskiej a Konferencją Episkopatu Polski z dnia 29 września 1999 r. w sprawie statusu prawnego wydziałów nauk kościelnych Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie (Góralski, dz. cyt., s. 28, przyp. 46). Regulacje szczegółowe dotyczące funkcjonowania wydziału teologicznego na uniwersytecie winien określić Regulamin wydziału teologicznego (lub wydziałów nauk kościelnych), zgodny ze Statutem uniwersytetu, zatwierdzony przez Stolicę Apostolską (art. 7 konstytucji apostołskiej *Sapientia christiana*).

⁷⁷ AAS 71(1979), s. 469–499. Zob. Krukowski, *Polskie prawo wyznaniowe*, Warszawa 2005, s. 162–163.

⁷⁸ Podstawowe jednostki organizacyjne tworzy senat uczelni lub minister właściwy w sprawach szkolnictwa wyższego – w zależności od tego, czy uczelnia publiczna spełnia wymagania określone w art. 56 ust. 2 ustawy z 27 lipca 2005 r. – Prawo o szkolnictwie wyższym (posiadanie co najmniej czterech uprawnień do nadawania stopnia naukowego doktora), czy też nie.

⁷⁹ Wydział teologiczny eryguje lub zatwierdza Stolica Apostolska.

ustawy regulujące stosunki między Rzeczpospolitą Polską a innymi kościołami i związkami wyznaniowymi oraz przez statuty tych uczelni”⁸⁰.

Należy wspomnieć i o tym, że ustawa z dnia 27 lipca 2005 r. zawiera przepis deklarujący *expressis verbis* kompetencję władzy kościelnej do stwierdzania nieważności uchwały organu kolegiałnego uczelni lub decyzji rektora, z wyłączeniem decyzji administracyjnej, w przypadku stwierdzenia jej niezgodności z przepisami prawa lub statutem uczelni (nie później niż w terminie dwóch miesięcy od otrzymania uchwały lub decyzji), lecz jedynie w zakresie określonym w umowie, ustawach i statutach (art. 36 ust. 1 i 3).

W momencie zawierania konkordatu istniało, jak uprzednio, sześć wydziałów teologicznych: Wydział Teologiczny na Katolickim Uniwersytecie Lubelskim, Wydział Teologiczny w Akademii Teologii Katolickiej w Warszawie, Wydział Teologiczny w Papieskiej Akademii Teologicznej w Krakowie, Papieski Wydział Teologiczny we Wrocławiu, Papieski Wydział Teologiczny w Poznaniu i Papieski Wydział Teologiczny w Warszawie. Wśród tych uczelni jedynie ATK (a tym samym Wydział Teologiczny) posiadała status uczelni państwowej; pozostałe zaś były, i nadal pozostały – z wyjątkiem PWT w Poznaniu – uczelniami niepublicznymi, posiadającymi status kościelnych szkół wyższych, uregulowany zgodnie z umową z 30 czerwca 1989 r., zawartą między Rządem PRL i Konferencją Episkopatu Polski, a następnie zgodnie z analogiczną umową z 1 lipca 1999 roku⁸¹.

Tymczasem – już przed wejściem w życie Konkordatu, w którym znalazła się wzmianka o wydziałach teologii katolickiej na uniwersytetach państwowych (art. 15 ust. 2) – rozpoczął się proces tworzenia takich podstawowych jednostek organizacyjnych na tychże uczelniach. W każdym przypadku starania w tym względzie rozpoczynano od wniosku o erygowanie wydziału przez Kongregację Wychowania Katolickiego. Dykasteria ta, po zakończeniu procedury, dokonywała formalnej erekcji każdego wydziału. Po pomyślnym przeprowadzeniu odnośnego postępowania – zarówno na forum kościelnym, jak i na forum uniwersytetu – zmierzającego do utworzenia na uniwersytecie nowego wydziału dochodziło do zawarcia stosownej umowy między Rządem RP i Konferencją Episkopatu Polski upoważnioną przez Stolicę Apostolską (podpisywali ją zazwyczaj minister właściwy do spraw szkolnictwa wyższego oraz przewodniczący Konferencji Episkopatu Polski i miejscowy biskup diecezjalny).

Jako pierwszy na państwowej uczelni został utworzony – wraz z nowo powstałym uniwersytetem – wydział teologiczny w Opolu, na mocy ustawy z dnia 10 marca 1994 r. o utworzeniu Uniwersytetu Opolskiego⁸². Nowy wydział powstał na bazie istniejącego od 1981 r. Instytutu Teologiczno-Pastoralnego w Opolu, będącego

⁸⁰ Art. 33 ust. 3 ustawy z dnia 27 lipca 2005 roku – Prawo o szkolnictwie wyższym.

⁸¹ Zob. R. Sobański, *Rechtliche Stellung der theologischen Facultäten in Polen*, „Bulletin ET [European Society for Catholic Theology]” 13(2002), s. 112–113.

⁸² Dz. U. nr 55, poz. 225. Zob. H.J. Sobeczko, *Wydział Teologiczny Uniwersytetu Opolskiego*, w: *Wyższe szkolnictwo kościelne w Polsce*, s. 338–340.

Filią Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego. Umowa między Rządem a Konferencją Episkopatu Polski została zawarta 20 września tego samego roku⁸³.

W podobnych okolicznościach – wraz z powołaniem do życia (ustawą z dnia 9 lipca 1999 r.⁸⁴) Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego – doszło do powstania wydziału teologicznego w Olsztynie. Wydział ten utworzono w oparciu o erygowany w 1995 r. Warmiński Instytut Teologiczny, włączony do Wydziału Teologicznego Papieskiej Akademii Teologicznej w Krakowie⁸⁵. Umowę między Rządem a Konferencją Episkopatu Polski podpisano 31 sierpnia tegoż roku⁸⁶.

W tym samym roku, ustawą z dnia 3 września⁸⁷, został utworzony – na bazie Akademii Teologii Katolickiej w Warszawie – Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie, na której to uczelni znalazł miejsce Wydział Teologiczny zlikwidowanej ATK⁸⁸. Umowę między Rządem a Konferencją Episkopatu Polski zawarto 29 września 1999 roku⁸⁹.

Rok wcześniej (1998) włączono do Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu tamtejszy Papieski Wydział Teologiczny⁹⁰. Umowa między Rządem a Konferencją Episkopatu Polski została zawarta w dniu 30 listopada⁹¹.

Z kolei z inicjatywy Senatu Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach, powziętej już w maju 1989 r., powstał w roku 2000 – czyli po jedenastu latach – Wydział Teologiczny na tejże uczelni⁹². Utworzono go z istniejącego w Katowicach od 1998 r. Instytutu Teologiczno-Pastoralnego⁹³. Stosowna umowa Rządu i Konferencji Episkopatu Polski została podpisana 6 grudnia 2000 roku⁹⁴.

W następnym roku (2001) Wydział Teologiczny został utworzony na Uniwersytecie Mikołaja Kopernika w Toruniu⁹⁵. Jednostka ta, nawiązująca do tradycji Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie, powstała dzięki połączeniu środowisk teologicznych dwóch wyższych seminariów duchownych: Torunia i Włocławka⁹⁶. 29 maja 2001 r. podpisana została umowa między Rządem a Konferencją Episkopatu Polski⁹⁷.

⁸³ Zob. Sobeczko, art. cyt., s. 339.

⁸⁴ Dz. U. nr 69, poz. 762.

⁸⁵ Zob. J. Wojtkowski, *Wydział Teologii w Olsztynie*, w: *Wyższe szkolnictwo kościelne w Polsce*, s. 264.

⁸⁶ Zob. tamże, s. 266.

⁸⁷ Dz. U. nr 79, poz. 884.

⁸⁸ Poza Wydziałem Teologicznym status wydziałów nauk kościelnych zachowały dwa inne: Prawa Kanonicznego oraz Filozofii Chrześcijańskiej.

⁸⁹ Bartnicki, art. cyt., s. 236.

⁹⁰ Góralski, dz. cyt., s. 15–16. Por. Krukowski, dz. cyt., s. 164.

⁹¹ Jędraszewski, art. cyt., s. 307.

⁹² Góralski, dz. cyt., s. 16; Krukowski, dz. cyt., s. 164.

⁹³ Zob. W. Myszor, *Wydział Teologiczny Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach*, w: *Wyższe szkolnictwo kościelne w Polsce*, s. 354.

⁹⁴ Tamże, s. 359.

⁹⁵ Góralski, dz. cyt., s. 16; Krukowski, dz. cyt., s. 164.

⁹⁶ J. Bagrowicz, *Wydział Teologiczny Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu*, w: *Wyższe szkolnictwo kościelne w Polsce*, s. 318, 327–331.

⁹⁷ Tamże, s. 331.

Wreszcie w 2003 r. powołano do życia Wydział Teologiczny na Uniwersytecie Szczecińskim⁹⁸. Został on utworzony w oparciu o środowiska seminaryjne archidiecezji szczecińsko-kamieńskiej, zielonogórsko-gorzowskiej i koszalińsko-kołobrzeskiej. Umowa między Rządem a Konferencją Episkopatu została podpisana 9 stycznia 2004 roku⁹⁹.

Dodać należy, że w 2000 r. powstał zamiejscowy Wydział Teologiczny w Radomiu (należący do Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie), zniesiony następnie w 2003 roku.

W sumie więc istnieje w Polsce 11 wydziałów teologicznych: 4 na uczelniach kościelnych (KUL, PAT, PWT we Wrocławiu, PWT w Warszawie) oraz 7 na uniwersytetach państwowych (UO, UAM, UWM, UKSW, UŚ, UMK, USzcz), co należy uznać za stan w pełni zadowalający.

ZAKOŃCZENIE

Bogate dzieje uniwersytetów w Europie, w tym także w Polsce, zdają się jednoznacznie wskazywać, jak doniosła rola przypada im w udziale w dziedzinie rozwijania nauki i kultury. Jeśli misją uniwersytetu, tego szczytowego osiągnięcia cywilizacji europejskiej, jest wytrwałe i bezinteresowne poznawanie i zgłębianie pełnej prawdy o człowieku i otaczającym go świecie oraz przekazywanie jej innym, to instytucja ta wydaje się czymś niezbędnym dla społeczności, której ma służyć.

Owa wspólnota ludzi – *magistorum et scholarium* – poszukujących prawdy i służących jej w wymiarze społecznym ma budować właściwą, uniwersalną wizję człowieka i świata, nie pozbawiając rzeczywistości żadnego z jej wymiarów. „Zdeformowana lub niepełna wizja człowieka sprawia – powiedział Jan Paweł II – iż nauka przemienia się łatwo z dobrodziejstwa w poważne zagrożenie dla człowieka. Rozwój współczesnych badań naukowych w pełni potwierdza te obawy”¹⁰⁰.

Odkrywanie pełnej prawdy i przekazywanie jej innym implikuje wysiłek badawczy wielu dyscyplin naukowych i stanowi wyraz szczególnej solidarności. Wymaga on ogromnej dociekliwości i wnikliwości w poszukiwaniu odpowiedzi na wiele pytań. Podejmując ten wysiłek w duchu dobrze pojętego uniwersalizmu, uniwersytet powinien pokonać „ryzyko fragmentaryczności poznania, rozbiającego wewnętrznie osobę żyjącą drobiazgami w rozmaitych, niezwiązanych ze sobą dziedzinach, całkowicie obojętnych wobec powinności i przeznaczenia

⁹⁸ Krukowski, dz. cyt., s. 164.

⁹⁹ Informacja uzyskana z Dziekanatu Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Szczecińskiego.

¹⁰⁰ Jan Paweł II, *Przemówienie w kolegiacie św. Anny w Krakowie (8 czerwca 1997)*, w: *Jubileusz sześćsetlecia Wydziału Teologicznego w Krakowie...*, s. 178.

człowieka”¹⁰¹. Niewątpliwie takim ryzykiem byłoby zamykanie się uniwersytetu na transcendencję, na rzeczywistość Tajemnicy, na Prawdę najwyższą¹⁰².

Uniwersalizm w poznawaniu prawdy, który legł u podstaw pierwotnej, średniowiecznej idei uniwersytetu, został trafnie wyrażony, jak zauważa Jan Paweł II, przez artystę projektującego kaplicę św. Jana z Kęt, zdobiacą krakowską kolegiatę św. Anny. Sarkofag św. Jana został umieszczony na barkach postaci, które są uosobieniem czterech tradycyjnych wydziałów dawnego uniwersytetu: medycyny, prawa, filozofii i teologii. „Przywodzi to na myśl – powiedział Ojciec Święty – ten właśnie kształt uniwersytetu, który poprzez wysiłek badawczy wielu dyscyplin naukowych stopniowo zbliża się ku Prawdzie najwyższej”¹⁰³.

Dyscypliną, która z natury swojej powołana jest do poznawania Boga, Prawdy najwyższej, i przybliżania do Niej innych, jest wspomniana teologia. Jej istnienie na uniwersytecie nie tylko umożliwia twórczy rozwój dialogu interdyscyplinarnego, pogłębiającego i wzbogacającego szeroko rozumianą kulturę humanistyczną, lecz także pozwala budować jedność nauk, co należy do podstawowych zadań uniwersytetu, uwidocznionych już w samym określeniu tej uczelni mianem *universitas*. W imię owej powszechności uniwersytet winien obejmować w swoich strukturach wszelkie obecne w danej kulturze sposoby krytycznego poszukiwania prawdy. „Żaden rodzaj poznania i żadna metoda poznawcza – przekonuje ks. Józef Tischner – jeśli tylko stwarza nadzieję na poszerzenie ludzkiej wiedzy, nie powinna znaleźć się poza polem zainteresowania uniwersytetu”¹⁰⁴.

Podobnie jak teologia potrzebna jest uniwersytetowi – jeśli ten ma być wszechnicą uniwersalną, uznająca zasadę integralności badań i kształcenia – tak z kolei uniwersytet potrzebny jest teologii. Szukając odpowiedzi na nurtujące człowieka pytania, teologia powinna czynić to w łączności z innymi naukami. Odnajdując swoje miejsce na uniwersytecie i traktując uniwersytet jako swoje naturalne środowisko, teologia nawiązuje niezbędny kontakt z innymi dziedzinami nauki, korzysta z ich osiągnięć, współtworzy z nimi nową kulturę, szczególnie poprzez ukazywanie uniwersalnych wartości chrześcijańskich. Uwolniona od niekorzystnej dla siebie izolacji, zdomowiona na uniwersytecie, znajduje wespół z innymi naukami odpowiednie warunki do poszukiwania pełnej prawdy¹⁰⁵.

Zarówno istniejące od końca XIV wieku, jak i powstające w biegu historii wydziały teologiczne na polskich uniwersytetach – poczynając od Krakowa (1397), poprzez Wilno (1579), Lwów (1759), Warszawę (1817, 1954 i 1999), Lublin

¹⁰¹ Jan Paweł II, *Wymiar moralny studiów i poszukiwań naukowych. Audiencja dla uczestników Międzynarodowego Kongresu Univ'80, Rzym, 1 kwietnia 1980 r.*, w: *Uniwersytety w nauczaniu Jana Pawła II*, s. 175–176.

¹⁰² Por. tamże, s. 176.

¹⁰³ Jan Paweł II, *Przemówienie w kolegiacie św. Anny w Krakowie...*, s. 176.

¹⁰⁴ J. Tischner, *Etos uniwersytetu a teologia*, w: *Debaty akademickie. Dodatek do „Życia Uniwersyteckiego” (UAM) 1998 nr 3*, s. 2.

¹⁰⁵ Góralski, dz. cyt., s. 54.

(1918), a kończąc na nowo powstałych: w Opolu (1994), Poznaniu (1998), Olsztynie (1999), Katowicach (2000), Toruniu (2001) i Szczecinie (2003) – zdają się potwierdzać prawdziwość tezy, iż instytucja uniwersytetu w jego klasycznym modelu, wyrosłym z chrześcijańskiej wizji rzeczywistości, w którym nie pomija się żadnej sfery życia ludzkiego, uniwersytetu z wydziałem teologicznym, stanowiącym integralny segment *universitas scientiarum* – bynajmniej się nie przeżyła.

Theological Faculty at the University. Historical and Legal Aspect

Summary

Starting with Bologna and Paris, a classical model of a European university usually contained four faculties: theological, philosophical, legal (of secular and canon law) and medical. One must remember that establishing theological faculty had to be agreed with the Holy See. The same university structure existed in Poland too, when in 1364 the Cracow University came into being. Beginning from 1397 it had its Theological Faculty. The faculty also functioned at other universities: in Vilnius (1578), in Zamość (the Zamość Academy, 1595), in Lviv (1759), in Warsaw (1817), in Lublin (the Catholic University of Lublin, 1918), again in Warsaw (the Academy of Catholic Theology, 1954 and later the Cardinal Stefan Wyszyński University, 1999), in Opole (1994), in Poznań (1988), in Olsztyn (1999), in Katowice (2000), in Toruń (2001) and in Szczecin (2003).

Besides, after eradication of the Theological Faculty in Cracow, there came into being Papal Theological Faculty (1959), transformed into Papal Theological Academy (1974). A Theological Faculty was also founded in Wrocław (1964), transformed into Papal Theological Faculty (1974), in Poznań (1968), transformed into Papal Theological Faculty (1974) and then in Warsaw – as the Papal Theological Faculty (1982). The Catholic University of Lublin (where there was a Theological Faculty), as well as Papal Theological Faculties have got the status of ecclesiastical schools which are treated as higher education public schools.

In the Third Polish Republic (after 1989) there were created theological faculties at the following public universities: in Opole (1994), in Olsztyn (1999), at the Cardinal Stefan Wyszyński University in Warsaw (1999), in Poznań (1998), in Katowice (2000), in Toruń (2001) and in Szczecin (2003). In accordance with the regulations of Polish law and canon law, the named above faculties are liable to both ecclesiastical authorities and state authorities.

Słowa kluczowe: uniwersytet, wydział, wydział teologiczny, uczelnia, akademia

Key words: university, faculty, theological faculty, college, academy